Църковното краезнание:
основни правила и типични грешки

Как да се организира правилно в енорията изучаването на историята на своя храм?

Днес е трудно да отнесем църковното краезнание към приоритетните направления в църковната енорийска деятелност. Заложеният в него колосален мисионерски потенциал все още не е задействан в пълна степен. Защо това се случва? Какви са основните грешки в организацията по отношение на краезнанието в енориите и как да ги избегнем? Затова "Списание Московска Патриаршия" беседва с члена на съвета на Московското общество по краезнание Валерий Любартович.

- **Валерий Анатолиевич, по какъв начин кандидат на техническите науки е започнал да се занимава с църковно краезнание?**
- Това се случи сравнително неотдавна, по време на моята професорска дейност в родния Московски държавен университет по инженерна екология. Работата е в това, че като цяло аз се увлякох по краезнанието в доста зряла възраст. До определен момент аз не бях доста заинтересован относно краезнанието касаещо Москва. Интересът ми към градската история се пробуди по време на един мой стаж във Вечния град през 1978-79 година. Когато в буквалния смисъл на думата ходиш по самата история е трудно да не се проникнеш от уважение към нея самата. На мене ми провървя с гидовете: навсякъде ме съпровождаха приятели, енциклопедически осведомени за историческото наследство на Рим, за което ми разказваха с голямо увлечение. Но и това не предизвика кой знае какво развитие на тези мои интереси. Практически с москвознание ми се наложи да се захвана неволно. В началото на 1990 година навсякъде във Вузовете, както и нашия не правеше изключение, слабо бяха застъпени какви предмети да преподаваме на студентите в качеството си на хуманитарни. Тогава нашият ректор Михайл Генералов ме помоли да подготвя експериментален курс по история на Вуз-а, включващ естествено и историография на свързаните с университетския корпус

местности. Аз с успех четях този курс и неговата методическа разработка доста бързо и неочаквано за мен самия прерасна в самостоятелно историческо изследване “Дворец Куракиных на Старой Басманной и его культурное пространство”.

В организационен план ми помогна спецификата на моята работа. Бидейки декан на вечерния факултет по природата на “чучулигата“, аз понякога имах възможност да посвещавам първата половина на деня в търсене на архивна информация за селищата в Басман, и изучавайки стари пътеводители. Както навярно за всеки краевед подобен начин на живот скоро стана за мен привичен. Удивителното е, че никой не се беше заел с изучаване на историята на тези московски местности. Имаше нелоши работи касаещи конкретни исторически епохи или отделни здания, квартали и също така повърхностни други сведения. И въпреки че Басманните предградия не бяха моя роден район (аз съм роден на първа мещанска улица, а живея на шосе Ентусиаст), аз внимателно пласт по пласт прокопавах и разследвах тукашната история, и пред мен се откриваха интересни епизоди - например, как Достоевски е ходил на гости при своята родна сестра по същата тази улица, която ние виждаме от прозореца на университетската библиотека. И тогава от едва ли не спонтанно зародилата се дейност възникна целия екскурзионен маршрут, съединяващ двата наши главни учебни корпуса – сега на Стара Басманна, и по Голяма Симеоновска улица. Екскурзии по този маршрут разбира се аз не провеждам, това трасе е по-скоро умозрително. Но нагледност присъства понеже в първата стъпка обучаващите се ориентират, като студенти (още повече, че сред тях сега има много жители на Подмосковието, от други градове и руската столица им е съвършенно непозната). Докато в течение на 15 минути пътувате на 25 тролейбус от единия корпус до другия, обикновено им говоря аз, обръщайки внимание на знаменитите исторически здания, четете московската история и свързвайте в едно дома на Васил Пушкин, двореца Мусина-Пушкин, особняка Рокотов, Богоявленската църква, дефортовските квартали и дворци.

Към църковното краезнание, като венец на тази тема аз се спрях съвсем случайно. До това време съответните сведения за мен не бяха систематизирани. В началото на 2000 година главният редактор на Православната енциклопедия Сергей

Кравец, добре запознат с моите работи, ме предложи да напиша за неговото издание статия за Богоявленския катедрален храм в Елохове. И вече след излизането на бял свят настоятеля на църквата протопрезвитер Матей Стаднюк ми предложи да се заема сериозно с монография посветена на този храм. Аз предложих в качеството на съавтор да бъде главния научен сътрудник на отдела по ръкописи към Държавния исторически музей Елена Юхименко – един от авторитетните учени, специализирали по руска средновековна книжовност и старообрядчество (в историята на този московски район важна роля е изиграл църковния разкол, и да се заобиколи тази тема би било нередно). Две години след, като представихме този труд ние бяхме удостоени с патриаршеска грамота.

- **Как вие оценявате съвременното състояние на църковното краезнание? Какво не стига, за да бъде напълно задействан този важен ресурс в популяризацията на историята на нашата Църква - желания или знание?**
- Желание разбира се присъства. В Москва сега практически всяка енория се занимава с подготовка на печатни издания за историята на своя храм. Но в какво се състои тази деятелност на практика? Като правило енориаши има достатъчно много, умеещи да съединяват отделни думи във свързан текст, при което някои са способни да правят това на доста високо ниво. Навика ми да търся авторитетни източници в научната или научно-популярната литература те притежават крайно рядко, към архиви не умеят да се обръщат или нямат достъп (В руския държавен архив не е толкова лесно да се попадне). В такъв случай сведенията, като правило се търсят в интернет или в непроверени печатни източници. И ние имаме поток от малко информативни издания, които в голяма степен са посветени на архитектурни описания на едно или друго църковно здание. Но тези данни са известни отдавна, още от съветско време, когато да уведомим за този или онзи храм на широката аудитория се позволяваше да бъде публикувано само в архитектурно направление. А къде е всъщност историята за служещите там свещенници? А къде са благотворителните организации, къде е тяхната собственост, къде са биографиите на забележителни енориаши? Къде са почитаемите светини на храма?

Уви търсенето на тази информация от болшинство любители на московската история е само повърхностно. Наистина има изключения, но те са малко. Например, достойни издания приготвя столичната Николска енория в Покров - настоятел на Богоявленския църковен окръг архимандрит Дионисий Шишигин. На отец Дионисий му провървяло: като негова енориаша се оказала московчанка с много добър опит и навици касаещи архивната работа. А като цяло малко хора разбират към какви именно архиви и документи трябва да се обръщат?

- **Къде в този случай вие съветвате да се обръщаме?**
- Например, за биографии на дореволюционни свещеници трябва да правим запитване в 203 фонд на московската духовна консистория (централния исторически архив в Москва). Строителството, реконструкцията и реставрацията на храмовете е по-добре да се търси в централния държавен архив на научно техническата документация на Москва и главния исторически архив във Санкт Петербург, където се съхраняват фондовете на синодалните учреждения (там до революцията са се предавали всички проектни документи). Ако се занимавате с историята на Църквата в годините на гонения – идете в Московския архив. Ако търсите сведения от новата история на послевоенната епоха – обръщайте се към ГАРФ, където се съдържа фонд по делата на религията.

Това е първото най-важно направление в работата. Второто - записвайте устни разкази на здрави енориаши, дълголетници и дълго служещи свещеници в енорията, изучавайте техните лични архивни документи. Така при събирането на информация за Богоявленския храм на мен ми се отдаде възможност да взема интервю от митрополит Питирим (Нечаев, + 2003 г.). Можете да си представите какви уникални сведения за храма той ми съобщи! Най-важните материали ми предостави възрастен енориаш на храма, доктор на филологическите науки Евгений Вересчагин. Тука трябва само да започна: хората чуват, че добросъвестна изследователска група събира свидетелства на очевидци за благото дело и ценни събеседници сами ще дойдат при вас. Например при нашата работа над монографията на нас ни се отдаде възможност да се запознаем с дъщерята на свещеник Йоанна Берескина – в началото на 1920 година настоятел на храма, по-късно отстранен от това дело и отзован. При което се

оказало, че тази жена живее буквално срещу храма! Монографията в този момент вече се намираше в топография, след като ние дадохме за това публикация в “Журнал на Московска Патриаршия “.

За съжаление често се случва, че документи за този или онзи период за енорийската деятелност отсъстват абсолютно. И така в Богоявленския храм по обективни причини се оказа загубен целия архив от периода на настоятелството на отец Николай Калчитски. Наложи се да търсим свидетели. И от самия отец Матей Стаднюк аз чух потресаваща история за връщането в храма на мощите на Светителя Алексий през 1947 година. В резултат на това ние успяхме първи да опишем и публикуваме тази история – с първоначално обръщение към Патриарх Алексий I във Съвета по делата на религията, с нощно пътешествие в навечерието на празника Покров на Пресвета Богородица единствено в този момент намиращ се по разпореждане на Патриаршията камион за мощите в Успенския храм в Московския Кремъл… Като самостоятелен сюжет се яви историята за няколко раки за мощи от начало временни, след това дървени направени от московските майстори братя Вероноскови, и най-накрая сменяйки ги с металически изготвени от авиозавода, разположен на проспект Буденов. Работейки над тази история, съвършенно случайно аз узнах от архива на историка на църквата Михайл Губонин (+1971г.) за полузабравен факт: оказва се, че надгробната могила на Патриарх Сергий в храма е било последното творение на Алексей Щусев! Ето такива „дребни неща”, с които съдбата обезателно награждава изследователя за добросъвестност и настойчивост и прави неговия труд интересен без всякакъв ущърб спрямо научността.

Не трябва да пренебрегваме още два важни момента способни да дадат светлина на отделни епизоди от енорийската история. Първо не забравяйте да разговаряте с реставраторите-професионалисти и да се обръщате към органите по охрана на паметниците, където е възможно да се съхраняват ценни документални свидетелства за реконструкцията и преустройствата на зданията през различните епохи. Второ, необходимо е да се обърнем към полезните ресурси оставени в Православния - Свято Тихоновски хуманитарен университет

относно база данни на репресирани по време на съветското време свещеници.

Най-накрая необходимо е да намерим специалисти по църковно облекло, художествени предмети от малки пластики, специалисти по иконописи. Не трябва да определяме самостоятелно абсолютно нищо. Нито икони, нито кандилници, нито облекла, дори да ни се струват очевидни неща!

- **За съжаление днес не съществува московска площадка, където на заинтересованите лица всичко това може да бъде обяснено.**
- Уви, това е така. В програмата на Рождественските четения понякога се включва секция по църковно краезнание, но представените там доклади са частично несъгласувани, откъслечни и малко убедителни. По моему, е назряла необходимост в центъра на църковното краезнание, където всички тези знания могат да бъдат обединени да се обменят и обучават начинаещи историци любители. Още повече, че в Москва има такъв мощен резерв, като студенти от катедрите по краезнание и москвознание към историко-архивния институт на Русийския държавен хуманитарен университет. Напълно реално е те да бъдат привлечени за описание на храмовете в рамките на преддипломна практика и дипломни пректи. Възможно е и трябва да се действа заедно с такива авторитетни училища, като ПСТГУ, Руския Православен Университет, и Московската Семинария.
- **Вие споменахте за един самостоятелно разработен екскурзионен маршрут по Басманските покрайнини в Лефортово. Пешеходните екскурзии по стара Москва придобиха голяма популярност още в съветско време, а в последните години интереса към тях силно нарастна. Например два мащабни проекта - “изход в града”, официално придвижван от градската администрация, и народния “Москвоход” - не изпитват недостатък от желаещи. А например аналогичните програми за религиозен туризъм както в столицата, така и в провинцията в най-добрия случай се намират в зачатъчно състояние. Какво мислите вие, защо?**
- Манастирските поклоннически служби работят активно – те предлагат качествени екскурзии практически до всички

московски обители. Но техните програми се изчерпват с манастирските територии и са ориентирани към поклонници. Вероятно до някое време това е устройвало всички. Но днес очевидно: тази деятелност не трябва да се ограничава в толкова тесни рамки. Какви интересни екскурзии би могло да се провеждат по църковна Москва, включвайки в тях различни манастирски ансамбли и старинни енорийски храмове! Уви, доколкото ми е известно опитите на поклоннического център на Московската Патриаршия и Синодалния отдел по манастирите и монашеството не могат да повдигнат тази ситуация от мъртвата и точка. Жалко е, защото това е отлична възможност да се заинтересува нецърковната аудитория а също така и некръстени младежи в Православието. Да се заинтересуват от Свещената история на Православието в Русия, да се възпитат в духа на Христа и да се обърнат към вярата. Истината е, че много млади хора се боят да влезнат в храма. А с екскурзия това не е толкова страшно и с нищо не задължава. Според мене Църквата е длъжна да се заеме с това занятие сериозно. Би могло да се организират постоянно действащи семинари под ръководството на авторитетни в московската църковна история свещеници, които да подготвят гидове ентусиасти, които биха могли да ентусиазират и заинтересоват екскурзиантите. Сред изследователите и любителите на московските старини такива занятия също биха били невероятно популярни.

Справка за автора:

Валерий Анатолиевич Любартович е роден през 1944 година в Москва. Кандидат на техническите науки, професор в Московския държавен машинно-строителен университет, заслужен работник на висшата школа на РФ. Лауреат на Макариевска премия първа степен за 2001 година в номинация “история на Москва “. Награден с орден на преподобния Сергей Радонежки и преподобния Серафим Сарофски трета степен.

ЖМП, 12 бр., 2014 г.

Превод от руски: Весела Полякова
редакция: Петър Драганов
Пловдив, 2016 г.